

ความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่
Strength of Community's Spa and Thai Traditional Massage Business
in Chiang Mai

พหล ศักดิ์กะทัศน์¹ ดร. สุรัชย์ กังวล² และ หนึ่งหทัย ตันตีสันติสม³

Phahol Sakkatat¹, Surachi Kungwon², Nuenghathai Tuntusantisom³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้มแข็งและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจ สปาและนวดแผนไทยโดยชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยทำการสุ่มตัวอย่างจำนวน 111 กลุ่ม จาก 6 อำเภอ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ กับหัวหน้ากลุ่มหรือผู้แทนที่สามารถให้ข้อมูลได้ดี ของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชนนั้นๆ ใช้การวัดตามแบบของ Likert วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนาและการวิเคราะห์เส้นทาง ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มธุรกิจฯ มีความเข้มแข็งอยู่ในระดับมาก (เฉลี่ย 3.85) ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยจาก 8 ตัวแปร ได้แก่ ทุนทางสังคม การมีเครือข่าย ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรด้านเงิน ทรัพยากรด้านวัสดุ และกลไกและการบริหารจัดการ พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลโดยรวมและอิทธิพลทางตรงที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งมากที่สุด คือกลไกและกระบวนการบริหารจัดการ ส่วนอิทธิพลทางอ้อมคือ ทรัพยากรด้านเงิน

ABSTRACT

This research was conducted to investigate strength and factors affecting strength of community's spa and Thai traditional massage businesses (CSMBs) in Chiang Mai. The data were collected by interviewing from head or delegate of 111 CSMBs in 6 amphoes. Likert scale was used in measuring of attitude. Data was analyzed by using descriptive statistics and path analysis. The result revealed that the strength of CSMBs were most level ($\bar{x} = 3.85$). Eight factors affecting the strength of spa and the traditional massage business were social resource, network, leadership, participation, personnel resources, financial resource, material, and administrative mechanism. By using path analysis, the overall and direct factors effecting strength of CSMBs was administrative mechanism whereas the indirect was money resources.

Key words: Strength, Spa, Thai Traditional Massage, Business

e-mail address: phahol@mju.ac.th

¹ หลักสูตรพัฒนาทรัพยากรชนบท คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ 50290

² คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ 50290

³ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ 50290

คำนำ

ปัจจุบันธุรกิจสปาและนวดแผนไทยในจังหวัดเชียงใหม่โดยชุมชน มีการเปิดดำเนินการเป็นจำนวนมาก เนื่องจากประชาชนมีปัญหาสุขภาพจากการทำงานต้องการใช้บริการ มีปัญหาหลากหลาย ได้แก่ คุณภาพของการให้บริการ มาตรฐานการนวด การออกไปอนุญาตต่างๆ ปัญหาการตรวจสอบควบคุมคุณภาพ มาตรฐานของหลักสูตรวิชาการนวดแผนไทย การถ่ายทอดวิชาการนวดแผนไทย ผู้ประกอบอาชีพนวดแผนไทย ไม่มีการรวมกลุ่มกันอย่างเป็นทางการ และไม่มีหน่วยงานใดเป็นแกนให้เกิดการรวมกลุ่มกัน ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาวิชาชีพและการแก้ปัญหาต่าง ๆ เช่น การขาดพลังในการแก้ไขภาพพจน์ในทางลบของอาชีพหมอนวดจากปัญหาบริการทางเพศแอบแฝง ขาดแนวร่วมในการกำหนดมาตรฐานเรื่องราคา มีการตัดราคาตัวเองทำให้อัตราค่าบริการต่ำในด้านภาษาเพื่อการสื่อสาร พนักงานในสถานบริการนวดแผนไทยที่มีปัญหาเรื่องการสื่อสารกับลูกค้าชาวต่างชาติ ต้องการให้รัฐสนับสนุนในเรื่องการจัดฝึกอบรมการใช้ภาษาต่างประเทศในการให้บริการและประชาสัมพันธ์ผ่านปากลูกค้า ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยประชาสัมพันธ์บริการนวดไทยให้กว้างขวางต่อไป และนอกจากนี้ปัญหาด้านการวางตำแหน่งทางธุรกิจ ผู้ประกอบการประสงค์จะวางตำแหน่งให้แตกต่างจากสถานบริการอาบ อบ นวด อย่างชัดเจน โดยให้ความสำคัญต่อการบริหารเรื่องสถานที่ บริการ การตั้งราคา การส่งเสริมการขาย ให้มีความกลมกลืนเป็นสำคัญ และเน้นความเป็นต้นแบบและมูลค่าสูง (สมาคมผู้ประกอบการสปาไทย, 2555: ออนไลน์) จากปัญหาดังกล่าวข้างต้นพบว่าส่วนหนึ่งมาจากการขาดการรวมตัวกันเพื่อเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งให้กับกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชน ตลอดจนศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อความความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่

วิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการศึกษาธุรกิจสปาชุมชนที่ดำเนินการโดยชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ โดยสุ่มตัวอย่างอำเภอที่ศึกษาจำนวน 6 อำเภอ ด้วยวิธีการสุ่มอำเภอตัวอย่างอย่างง่าย ได้แก่ อำเภอ เมือง แม่ริม สันกำแพง สันทราย หางดง และสารภี มีจำนวนธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชนทั้งสิ้น 111 แห่ง ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ กับประชากรเป้าหมายซึ่งได้แก่ หัวหน้ากลุ่มหรือผู้แทนที่สามารถให้ข้อมูลได้ดี ของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชนนั้นๆ โดยจะได้ข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ทางสถิติ ทั้งสถิติพรรณนา เช่น ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติวิเคราะห์หลายตัวแปร คือการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis)

ผลการวิจัยและวิจารณ์

ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย

กลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย จำนวน 111 แห่ง ส่วนใหญ่ให้บริการเฉพาะนวดแผนไทยและประคบอบสมุนไพร คิดเป็นร้อยละ 67.57 มีระยะเวลาในการดำเนินธุรกิจ 5.2 ปี มีสมาชิกสถานประกอบการเฉลี่ยประมาณ 10 คน ซึ่งรายได้เฉลี่ยของสถานประกอบการประมาณ 197,495 บาทต่อปี สมาชิกของสถาน

ประกอบกร มีการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 86.5 ส่วนใหญ่มีกิจกรรมร่วมกับกลุ่มหรือองค์กรอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 59.5 โดยมีกิจกรรมร่วมกับกลุ่มหรือองค์กรอื่นๆ เฉลี่ยประมาณ 7 ครั้งต่อปี (ตาราง 1)

ตาราง 1 สถิติพรรณนาข้อมูลทั่วไป ของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่

n=111

ข้อมูลทั่วไปของสถานประกอบการ	ร้อยละ	\bar{x}	SD
ลักษณะของสถานประกอบการ			
1) นวดแผนไทยและประคบอบสมุนไพร	67.57		
2) นวดแผนไทย ประคบอบสมุนไพรและ จำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพร	32.43		
ระยะเวลาในการดำเนินธุรกิจ (ปี)		5.20	5.04
สมาชิกของสถานประกอบการ (คน)			9.36
รายได้เฉลี่ยต่อปีของสถานประกอบการ (บาท)		197,495	216,493.88
การศึกษาเฉลี่ยของสมาชิกของสถานประกอบการ			
1) ประถมศึกษา	86.5		
2) มัธยมศึกษา	10.8		
3)ปริญญาตรี/ปวส.	2.7		
การมีกิจกรรมร่วมกับกลุ่มหรือองค์กรอื่นๆ (ครั้ง/ปี) ในช่วงหนึ่งปีที่ผ่านมา		7.32	1.45
1) ไม่มี	40.5		
2) มี	59.5		

ตัวแปรอิสระที่มีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย

ตัวแปรอิสระที่คาดว่าจะมีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย ประกอบด้วย 8 ตัวแปร ได้แก่ ทูทางสังคม การมีเครือข่าย ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม ทรัพยากรด้านคน ทรัพยากรด้านเงิน ทรัพยากรด้านวัสดุ และการบริหารจัดการ โดยมีการวัด 5 ระดับ ตามแบบของ Likert โดยรายละเอียดของแต่ละตัวแปรเป็นดังนี้ (ตาราง 2)

1) ด้านทุนทางสังคม ประกอบด้วยตัวแปรย่อยๆ 6 ตัวแปร ได้แก่ ความมีน้ำใจของสมาชิก การเอื้ออาทรต่อกันมีความไว้วางใจ การถ่ายทอดความรู้ การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การเข้าร่วมกิจกรรม และสมาชิกมีจิตสำนึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของธุรกิจ พบว่า ระดับความคิดเห็นด้านทุนทางสังคมของกลุ่มโดยรวม อยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 3.72

2) ด้านเครือข่าย ประกอบด้วยตัวแปรย่อยๆ 3 ตัวแปร ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิก การเชื่อมโยงเครือข่าย และความสม่ำเสมอในการเข้าร่วมกิจกรรม จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านเครือข่ายของคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านฯโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 3.74

3) ด้านภาวะผู้นำ ประกอบด้วย 2 ตัวแปร ได้แก่ ขีดความสามารถในการบริหารจัดการของผู้นำ และบทบาทของผู้นำ จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านภาวะผู้นำโดยรวม อยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 4.01

4) ด้านการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยตัวแปรย่อยๆ 4 ตัวแปร ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมิน จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มโดยรวม อยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 3.95

5) ทรัพยากรบุคคล ประกอบด้วย 2 ตัวแปร ได้แก่ ภูมิปัญญาความสามารถของสมาชิก และจำนวนสมาชิกกับปริมาณงาน จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านทรัพยากรคนโดยรวม อยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 3.80

6) ทรัพยากรด้านเงิน ประกอบด้วย 2 ตัวแปร ได้แก่ ความเหมาะสมของรายได้ที่ได้รับ และปริมาณเงินที่ได้รับสนับสนุน จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านทรัพยากรเงินโดยรวม อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 3.23

7) ทรัพยากรด้านวัสดุ ประกอบด้วย 2 ตัวแปร ได้แก่ ความเพียงพอของวัสดุอุปกรณ์ที่มี และคุณภาพของวัสดุอุปกรณ์ จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านทรัพยากรด้านวัสดุโดยรวม อยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ยรวม 3.57

5) ด้านกลไกและกระบวนการบริหารจัดการ ประกอบด้วยตัวแปรย่อยๆ 4 ตัวแปร ได้แก่ การวางแผน การจัดองค์การ การชี้แนะ และการควบคุม จากผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นด้านกลไกและกระบวนการบริหารจัดการของคณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มโดยรวม อยู่ในระดับมาก โดยมีคะแนนเฉลี่ย 4.15

ตาราง 2 ตัวแปรอิสระที่มีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทย โดยชุมชน

n = 111

ตัวแปรอิสระ	\bar{x}	SD	ระดับความคิดเห็น
ทุนทางสังคม	3.72	.86	มาก
เครือข่าย	3.74	.74	มาก
ภาวะผู้นำ	4.01	.82	มาก
การมีส่วนร่วม	3.95	.65	มาก
ทรัพยากรบุคคล	3.80	.91	มาก
ทรัพยากรด้านเงิน	3.23	.85	ปานกลาง
ทรัพยากรด้านวัสดุ	3.57	.78	มาก
ด้านกลไกและกระบวนการบริหารจัดการ	4.15	.75	มาก
รวม	3.87	.70	มาก

หมายเหตุ: 1.00-1.50 น้อยมาก 1.51-2.50 น้อย 2.51-3.50 ปานกลาง 3.51-4.50 มาก และ 4.51-5.00 มากที่สุด

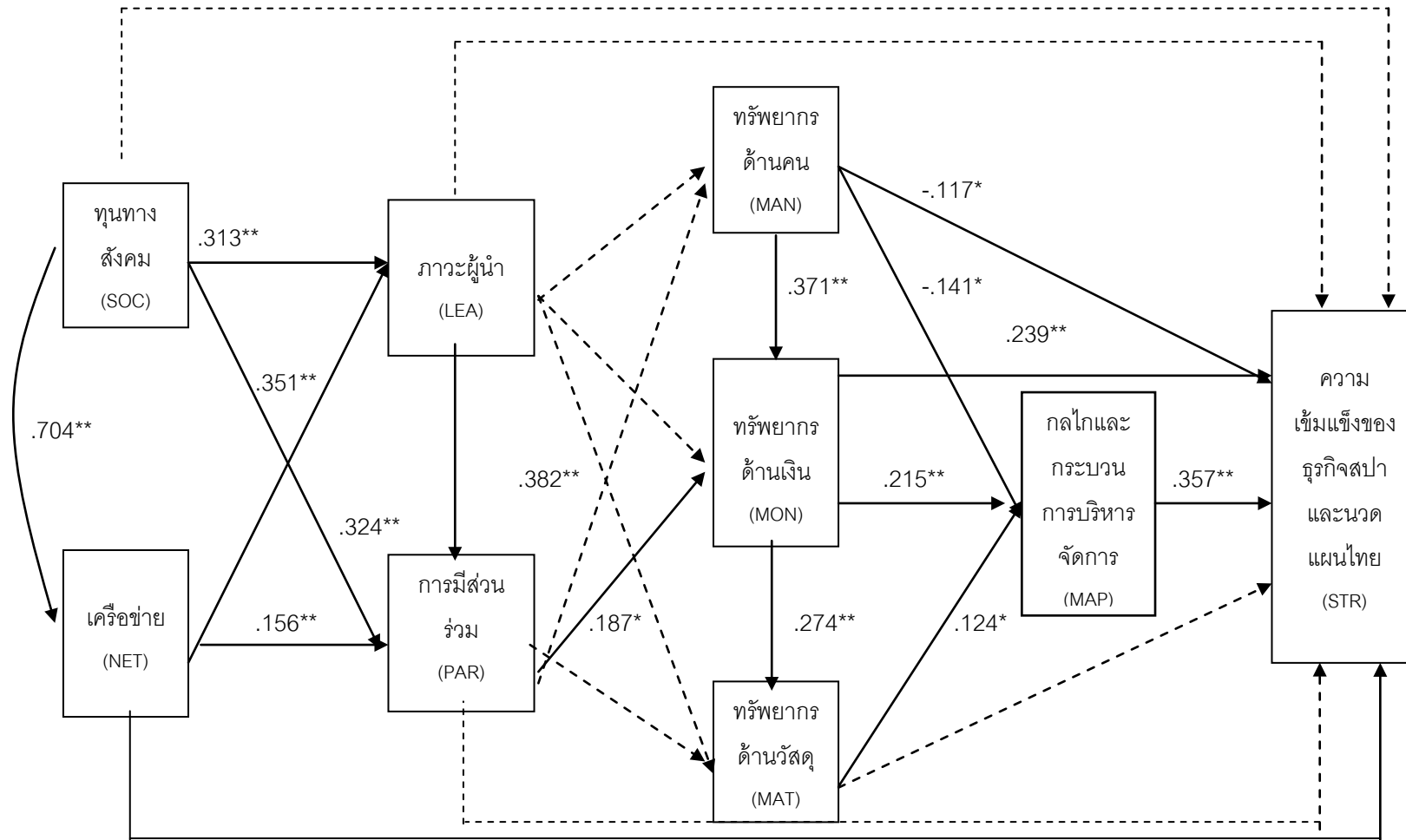
ความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทย

การศึกษาความเข้มแข็งนี้จะศึกษาความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย โดยมีการวัด 5 ระดับ ตามแบบของ Likert ใน 7 ประเด็นช่วงรอบปีที่ผ่านมา(พ.ศ. 2553) ได้แก่ 1) ผลประกอบการของกลุ่ม 2) จำนวนเงินสำรองหรือเงินทุนสะสมในรอบปีที่ผ่านมา 3) ร้อยละของสมาชิกที่ได้รับการฝึกอบรม 4) การจัดสรรเงินสวัสดิการให้แก่สมาชิก 5) การจัดสรรเงินสวัสดิการให้แก่ชุมชน 6) อัตราการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้มาใช้บริการ และ 7) อัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้ โดยความพึงพอใจของกลุ่มอยู่ในระดับมากทุกด้าน และโดยรวมทุกด้านอยู่ในระดับมากเช่นกัน (เฉลี่ย 3.85) ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าสมาชิกกลุ่มธุรกิจดังกล่าว สมาชิกได้มีการพัฒนาความรู้ ทักษะตลอดเวลาทำให้เกิดประสิทธิภาพการทำงาน ลูกคามีจำนวนมากขึ้นและรายได้ของกลุ่มก็มากขึ้นตามลำดับ

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ กับความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทย

ผลการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อความเข้มแข็ง 8 ปัจจัย ได้แก่ ทุนทางสังคม (SOC) การมีเครือข่าย (NET) ภาวะผู้นำ (LEA) การมีส่วนร่วม (PAR) ทรัพยากรด้านคน (MAN) ทรัพยากรด้านเงิน (MON) ทรัพยากรด้านวัสดุอุปกรณ์ (MAT) และกลไกและกระบวนการบริหารจัดการ (MAP) โดยใช้การวิเคราะห์เส้นทาง (Path analysis) ก่อนทำการวิเคราะห์เส้นทาง ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระว่าเป็นอิสระต่อกันหรือเกิดปัญหา Multicollinearity หรือไม่โดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's Correlation Coefficient) พบว่าค่าสหสัมพันธ์มีค่าระหว่าง -.249 ถึง + .542 ซึ่งมีค่าต่ำกว่า 0.8 แสดงว่าตัวแปรอิสระไม่มีปัญหา multicollinearity สามารถนำไปวิเคราะห์การถดถอยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์เส้นทางต่อไปได้ (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2544)

ผลการวิเคราะห์เส้นทาง โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์การถดถอย เพื่อหาสัมประสิทธิ์เส้นทางความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร ทั้งอิทธิพลทางตรงและทางอ้อม ได้ผลดังภาพ 1 และตาราง 3

Note : - - - - Not Significant at 0.05 probability level. *, ** Significant at 0.05 and 0.01 probability level.

ภาพ 1 สัมประสิทธิ์เส้นทางแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร

ตาราง 3 ผลการวิเคราะห์ค่าอิทธิพลทางตรง อิทธิพลทางอ้อม และผลรวมอิทธิพล ระหว่างตัวแปร

n = 111

ประเภท ความสัมพันธ์	ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม STR							
	MAP	MON	PAR	MAN	MAT	SOC	LEA	NET
1.ความผันแปร รวมทั้งหมด	0.542	0.294	0.493	-0.076	0.140	0.452	0.454	0.346
2.ความสัมพันธ์เชิง สาเหตุและผล (ผลรวม = $\alpha + \beta$)	0.357	0.360	0.070	-0.064	0.057	0.048	0.027	0.020
ก) ผลทางตรง	0.357	0.238	0.000	-0.126	0.000	0.000	0.000	0.000
ข) ผลทางอ้อม	0.000	0.122	0.070	0.062	0.057	0.048	0.027	0.020
3.ความสัมพันธ์ไม่ใช่ เหตุและผล = 1- 2	0.185	-0.066	0.423	-0.140	0.083	0.500	0.427	0.326

จากตาราง 3 เมื่อพิจารณาผลรวมอิทธิพลพบว่า ตัวแปรอิสระที่มีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย (STR) เรียงตามลำดับความสำคัญได้ดังนี้ 1) กลไกและกระบวนการบริหารจัดการ (MAP) 2) ทรัพยากรด้านเงิน (MON) 3) การมีส่วนร่วม (PAR) 4) ทรัพยากรด้านคน (MAN) 5) ทรัพยากรด้านวัสดุอุปกรณ์ (MAT) 6) ทูทางสังคม (SOC) 7) ภาวะผู้นำ (LEA) 8) เครือข่าย (NET) และพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย มีดังนี้

1) ปัจจัยด้านกลไกและกระบวนการบริหารจัดการมีอิทธิพลโดยตรงต่อความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทยมากที่สุด โดยมีค่าผลรวมอิทธิพล เท่ากับ 0.357

2) ตัวแปรที่มีเฉพาะอิทธิพลทางอ้อมต่อความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทยมากที่สุด คือ ทรัพยากรเงิน โดยอิทธิพลทางอ้อม เท่ากับ .122

3) ตัวแปรที่มีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อม(ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล) ต่อความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทยมากที่สุด คือ ทรัพยากรการเงิน โดยมีค่าผลรวมอิทธิพล เท่ากับ .360

สรุป

ความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยอยู่ในระดับมาก แสดงว่าในปัจจุบันธุรกิจดังกล่าวมีการพัฒนาเป็นอย่างมาก มีการสนับสนุนจากภาครัฐในด้านต่างๆ มากขึ้น เช่นกระทรวงสาธารณสุขจัดอบรมให้ความรู้แก่สมาชิกกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย เป็นต้น ส่วนปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อความเข้มแข็งของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยทางตรงมากที่สุดคือ กลไกและกระบวนการบริหารจัดการ ส่วนทางอ้อมคือทรัพยากรด้านเงิน แสดงว่ากลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทยที่เข้มแข็ง ต้องมีกลไกและกระบวนการบริหารจัดการที่ดี ตลอดจนมีเงินหรือรายได้เข้ากลุ่มมาก จากผลการวิจัยดังกล่าวกลุ่มธุรกิจสปาและนวดแผนไทย โดยชุมชนจะมี

ความเข้มแข็งมากขึ้นทางภาครัฐควรมีบทบาทมากขึ้นอีกโดยเฉพาะการให้ความรู้ด้านการบริหารจัดการในการทำธุรกิจ และการให้ความรู้ด้านสุขภาพและเทคนิคการนวดโดยการจัดฝึกอบรม เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสำนักวิจัยมหาวิทยาลัยแม่โจ้ที่สนับสนุนเงินวิจัยในครั้งนี้ นักศึกษาแม่โจ้ และผู้เกี่ยวข้องที่ช่วยให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงไปได้ดี

เอกสารอ้างอิง

พหล ศักดิ์คะทัศน์. 2547. องค์การชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. **การวิจัยและพัฒนา**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2

สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2548. **รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาและกำหนดดัชนีชี้วัดมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

สมาคมผู้ประกอบการสปาไทย. 2555. online

สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2548. **การศึกษาและพัฒนาดัชนีวัดมาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์**. กรุงเทพฯ: กลุ่มการพัฒนามาตรฐานทางสังคม.

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. 2544. **ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 4 โรงพิมพ์ไฉ่ยง เชียง กรุงเทพฯ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2536. **ทฤษฎีสังคมวิทยา การสร้าง การประเมินค่าและการใช้ประโยชน์**.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิมล ว่องวานิช. 2548. **การวิจัยประเมินความต้องการจำเป็น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.